

Müsahibimiz Cümhuriyyət dövrü tədqiqatçısı, tarixçi Dilqəm Əhməddir.

(Əvvəli ötən sayımızda)

- Maraqlıdır ki, Məhəmmədsadiq bəy hadisələrin üzərindən 50 il keçəndən sonra da bu mövzunu gündəmə gətirib. Məsələn, o, 1967-ci ildə Türkiyənin "Yeni İstanbul" qəzetində yazdığı "Azərbaycanda erməni fitnəsi" məqaləsinin ikinci hissəsində yazırdı: "Qarabağdakı erməni fitnə və üsyanında məğlub olub Şuşa qalasından qaçan erməni "igidləri" Sovet idarəçiliyi dövründə onların köməyi ilə şəhərin 5 kilometr şərqi şimalındakı tarixi türk qəsəbəsi olan Xankəndinə yerləşdilər, adını da dəyişdirərək şarlatan bir erməni əşqiyası olan və savaşa öldürülən Stepanın adına uyğun olaraq Stepanakert qoyduqdan sonra buranı "Dağlıq Qarabağ muxtariyyəti"nin mərkəzi etdilər". Axundzadə bu yazısında bu gün üçün aktual olan və uğrunda mübarizə apardığımız dəhliz məsələsinə də toxunub: "Azərbaycan Cümhuriyyətini ortadan parçalamaq surətilə ölkəmizin 15 kv.km torpağını – Gəncə vilayətinin Zəngəzur qəzasının üçdə ikisi ermənilərə bağışlanmış və açılan bu koridorla da Naxçıvan vilayəti qərbdə təcrid edilərək kimsəsiz bir vəziyyətə salınmışdır". Rəsulzadənin yaxın silahdaşı olan Abbasqulu Kazımzadənin İstanbulda çıxardığı "Bildiriş" qəzetinin 6 avqust 1931-ci ildə çıxan 53-cü sayının baş xəbərlərindən biri belə adlanırdı: "Azərbaycan hesabına böyük Ermənistan". Yazının altbaşlığı isə belə idi: "Lenin milli siyasətinin əsərinin təcəllisi olaraq Ermənistanı ilhaq edilən Zəngəzurdan sonra növbə Qarabağla Gəncəyə gəlmişdir". Ardınca da daha kiçik yarımbaşlıq verilib: "Azərbaycanın hesabına böyük Ermənistan yaratmaq üçün erməni kommunistləri necə çalışırlar?". Bu yazıda da daşnaklarla yanaşı azərbaycanlı kommunistlərin korluqlarından bəhs edilirdi.

lir. Məsələn, yazıda deyilir: "Sovet hökuməti azərbaycanlı kommunistlərin cəhaləti, acizliyi və korluqlarından istifadə edərək Azərbaycanın Zəngəzur vilayətini, Göyçə ətrafı ilə Qazax qəzasından bir çox ərazini ermənilərə vermişdir. Bu yetirmiş kimi Azərbaycanın müqəddəs bir parçasını təşkil edən Qarabağda muxtar bir Ermənistan cümhuriyyəti təşkil elədi. Sovet hökuməti Qafqazın xaricində olan ermənilərin Azərbaycandan ayrılan bu yerlərə toplanmasına var qüvvətlə yardım etdi, hələ

Qarabağda şovinist erməni daşnaklarının əsərləri qorunmaqdadır. Burada diqqət ediləsi önəmli məsələ odur ki, mühacirlər 1923-cü ildə yaradılan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin əsliində Azərbaycan ərazisində bir erməni dövləti olduğunu açıq şəkildə görüblər. "Böyük Ermənistan" məsələsi ilə bağlı yazanlar arasında şuşalı mühacir, Cümhuriyyət tələbəsi Hilal Münşi də olub. Almaniyada yaşayan Münşi Rəsulzadənin çıxardığı "İstiqlal" qəzetinin 1 avqust 1932-ci il tarixli 13-



Dilqəm Əhməd:

“Həmin xəritədə Qarabağ, Zəngəzur da Azərbaycanın tərkibindədir”



də etməkdədir. İrandan, İraqdan, Avropadan, Rusiyadan ermənilər bu türk yurduna dolmağa başladılar". Bu xəbərdə deyilir ki, Azərbaycanda milli ədəbiyyatlar kitabxanalardan yığıdırıldığı halda, Dağlıq

cü sayında "Hayastani-kəbir idefiksi" adlı məqalə yazıb, Avropada Azərbaycan və Gürcüstan torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" təbliğatı aparan erməni Çubaryanı ifşa edib, bu düşüncəni xəstəlik adlandırıb. Qəzetin elə bu sayında görkəmli ictimai-siyasi xadim Mirzəbala Məhəmmədzadə "Moskvanın kürd siyasəti" adlı geniş məqalə yazaraq Azərbaycanın daxilində "Qırmızı Kürdüstan"ın yaradılmasının məqsədini ifadə edib, bu prosesin Ermənistanın xeyrinə olduğunu bildirib. "İstiqlal" qəzetinin 1 sentyabr 1932-ci ildə çıxan 15-ci sayında isə Mirzəbala bəy "Azərbaycan necə parçalanır?" adlı məqalə qələmə alıb. Məqalədə müəllif bildirib ki, 96,160 kv.km olan Azərbaycan bolşeviklərin əlinə keçdikdən sonra 84,679 kv.km qalıb, yəni 11,481 kv.km ərazi itirilib. Bu itirilən torpaqlar Ermənistanı verilib. Mirzəbala Məhəmmədzadə bu yazısında Qarabağla bağlı bildirib: "Azərbaycanın tam göbəyində Ermənistanı məxsus "Dağlıq Qarabağ Cümhuriyyəti" vücuda gətirildi". Bu məqalədə Mirzəbala bəy rusların Qarabağdan sonra Gəncə, Naxçıvanı da

ələ keçirəcəklərini bildirib. Ən maraqlısı odur ki, müəllif rusların Azərbaycanın cənubunda da "Talış dövləti" yaratmaq planlarının olduğunu yazıb. Əlbəttə, mühacirət mətbuatı genişdir, şübhəsiz ki, başqa yazılar da vardır. Bu mövzuda sonda bunu bildirmək istəyirəm. Şuşalı Əhməd bəy Ağaoğlunun oğlu Səməd bəy 1967-ci ildə atasının doğulduğu yere gəlir. Yəni Şuşaya. Qayıtdıqdan sonra "Sovet Rusiya imperatorluğu" adlı kitab çap etdirir. Bu kitabında o yazırdı: "Qarabağda bir şey daha öyrəndim. Bu gün muxtar vilayət olan Azərbaycanın bu ərazisini Ermənistanı birləşdirmək istəyirlərmiş! Bu, Qarabağ türklərini bütünlükdə başqa yerlərə köçməyə məcbur edə bilər və həтта məcbur edəcək. Hara məcbur ediləcəklərini isə, əlbəttə, bir Allah, bir də Kommunist partiyası bilir". Bu hadisə 1988-ci ildə gerçək oldu...

- Dərc edilən dərgilərdə Azərbaycanın xəritəsi çap olunurdu?

- Qeyd etdik ki, Məhəmmədəmin Rəsulzadə 1923-cü ildə İstanbula gəlmiş zaman "Azərbaycan Cümhuriyyəti"

adında kitab nəşr edir və qurduğu dövlətin tarixini türk dünyasına tanıdır. Bu kitabda o, Azərbaycanın xəritəsini də təqdim edir. Kitabdakı bu xəritə Rəsulzadənin çap etdiyi jurnalların qapağında da gedib. Məsələn, "Yeni Kafkasya" jurnalının 28 may 1924-cü ildə çıxan istiqlal günü sayında həmin xəritə verilib. Yəni Rəsulzadənin İstanbulda nəşr etdiyi "Azəri Türk" jurnalının 9-cu sayında təqdim edilib. Həmin xəritədə Qarabağ, Zəngəzur da Azərbaycanın tərkibindədir. Eləcə də Göyçə gölünün bir hissəsi. Çünki Rəsulzadə hələ 1918-ci ildə İstanbulda türk müxbirə verdiyi müsahibəsində Ermənistanla sərhədi bu şəkildə düşüncəyə düşmüşdü: "Bizcə Ermənistanın Azərbaycan ilə olacaq sərhədi Göyçə gölünün ortasında ayırıcı xətt çəkmək şərtiylə mümkün ola bilər və bu xəttin daha şərqinə qətiyyətlə keçə bilməz". Yəni ermənilər Göyçə gölündən daha şərqə girə bilməzlər. Bu baxımdan indiki sərhəd də, yəqin ki, bu şəkildə olmalıdır. Rəsulzadə 1936-cı ildə Avropada bu xəritəni yenidən açıqca şəkildə çap etdirib. Bu dəfə latın qrafikasında. Ölkəmizin ərazisini 94 min kv.km kimi yazıblar. Burada da Zəngəzur, Qarabağ Azərbaycanın tərkibindədir. Bayaq adını çəkdiyimiz Məhəmmədsadiq Axundzadə də 1951-ci ildə Türkiyədə çap etdiyi "Türk yolu" jurnalının ilk sayının qapağında Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin Parisdə təqdim etdiyi xəritəni nəşr edib.

